

В. І. Наулко

Етнографія

ЕТНОГРАФІЯ (від [етно...](#) і [...графія](#)) – наука, що досліджує культурно-побутові особливості народів, їхнє походження, територіальне розміщення та міжетнічні взаємини. У багатьох зарубіж. країнах (остан. часом і в Україні) паралельно використовують термін [«етнологія»](#) (насамперед щодо теор. аспекту вивчення культури та побуту). У деяких слов'ян. мовах вживають кальковані терміни «народознавство», «народоведение», «народопис», «людинознавство». В англомов. країнах відповідником Е. є «соц. антропологія» (Велика Британія) та «культурна антропологія» (США). Історія укр. Е. сягає часів Київ. Русі. Цікаві відомості про українців зафіксовано у давньорус. пам'ятці «Повість минулих літ». У серед. 17 ст. з'явилися перші свідчення про українців як окремих народ (відомості іноземців – А. Контаріні, З. Герберштайна, П. Алеппського, П. Шевальє, Г. де Боплана), у 17–18 ст. – праці І. Гізеля («Синопис», К., 1674), поет. твори К. Зинов'єва, літопис Г. Граб'янки, нариси Я. Марковича і М. Антоновського. Експедиц. матеріали збирали Й. Гюльденштедт, Ф. Туманський. На поч. 19 ст. сформувалися культурно-просвітн. центри в Полтаві, Одесі, Ніжині, Харкові. Багатий етногр. матеріал містять топогр. описи Черніг. (автор О. Шафонський) та Харків. намісництв (обидва – 1780), «Летописное повествование о Малой России, ее народе и рассказах вообще» О. Рігельмана (К., 1847). Піднесення етногр. діяльності на українських землях пов'язане з Рос. геогр. товариством, за програмою якого П. Чубинський видав «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (С.-Петербург, 1872–76, т. 1–7), а також роботою Комісії для опису губерній Київ. навч. округу. Серед праць її чл. – «Статистическое описание Киевской губернии» Д. Журавського (С.-Петербург, 1852, т. 1–3), «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» М. Маркевича (К., 1860). У 2-й пол. 19 ст. етногр. відомості подавали у своїх дослідж. чл. Харків. істор.-філол. товариства – [П. Єфименко](#), [М. Сумцов](#), [В. Іванов](#), П. Іванов, [Д. Багалій](#). Видано роботи «О народной одежде и убранстве русинов...» (С.-Петербург, 1877) Я. Головацького, «Кустарные промыслы сельских сословий Полтавской губернии» (П., 1885, вып. 1; 1887, вып. 2) В. Василенка, «Народное акушерство в Южной Руси» (1889) Ю. Талько-Гринцевича. Вивченню культури й побуту українців значну увагу приділяли музеї: Харків. міський худож.-пром. і етногр., В. Тарновського у Чернігові, Київ. пром.-мист., Катеринослав. громад. музей старожитностей (нині Дніпроп. істор. музей, 1902 його очолив

Д. Яворницький). Наприкінці 19 ст. провід. етногр. центром став Львів, де в НТШ 1898 створ. Етногр. комісію. Активну участь у її діяльності брали *І. Франко, М. Павлик, В. Гнатюк, В. Шухевич*; засн. друк. органи – *«Етнографічний збірник»* (1895) та *«Матеріали до українсько-руської етнології»* (1899). *Ф. Вовк* на поч. 20 ст. опублікував ґрунтовні узагальнюючі нариси «Антропологічні особливості українського народу» й «Етнографічні особливості українського народу» в енциклопед. вид. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (С.-Петербург, 1914, т. 1; 1916, т. 2). Після проголошення Української Держави у системі ВУАН організовано перші держ. етногр. заклади. До відкриття 1936 Інституту укр. фольклору (нині ІМФЕ НАНУ) культуру та побут насел. вивчали комісії, кабінети і музеї, зокрема *Етнографічна Комісія ВУАН*, Комісія краєзнавства з етногр. секціями, Музей антропології та етнології у Києві (у 1920-х рр. – провід. н.-д. і культ.-осв. центр). У діяльності останнього значну роль відіграли *О. Алешо, А. Носів, А. Онищук, Л. Заглада, Л. Шульгина*. Етногр. Комісія видала низку часописів (*«Етнографічний вісник»*, 1925–32, 10 кн.; «Бюлетень Етнографічної Комісії ВУАН», 16 ч.; «Матеріали до етнології», 3 т.), виробила програми для збирання етногр. матеріалів. У 1920-х рр. створ. спеціалізов. музеї з етногр. відділами, діяли Всеукр. етногр. товариство, Комісія з вивчення звичаєвого права в Україні. Народознавчі питання розглядали в етногр. секції при Комісії краєзнавства ВУАН, Культурно-істор. комісії та Відділі примітив. культури. Успішно розпочата робота трагічно обірвалася з поч. сталін. репресій. Багато етнографів безпідставно звинувачено у бурж. націоналізмі й репресовано. 1933 під гаслом реорганізації ВУАН етногр. заклади ліквідовано. Укр. Е. мала певні досягнення за межами УРСР. 1926–45 у складі Укр. наук. інституту в Берліні діяв відділ укр. етнографії та регіон. студій, очолюваний *З. Кузелею*. Серед публікацій цього Інституту – етногр. праці *В. Петрова* та *П. Коваліва*. У періодиці опубл. статті *Л. Білецького, В. Щербаківського, П. Одарченка, С. Килимника, О. Воропая, Ю. Сенька, А.-Г. Горбач, П. Зварича, О. Береста, Є. Онацького, І. Сидорука, В. Лева, Л.-К. Бурачинської-Рудик, Д.-М. Горняткевича, І. Огієнка*. Серед вид. більшого обсягу – дослідж. «Історія української літератури» (Аугсбург, 1947) *Л. Білецького*, зі слов'ян. фольклору Канади (1958) *Я.-Б. Рудницького* та «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) *І. Огієнка*. Окремі дослідж. з Е. вміщено в публікаціях Канад. інституту укр. студій, Укр. інституту при Гарвард. університеті, каф. україністики при Університеті Альберти в Канаді та УВАН. Велика заслуга у відродженні Е. в УРСР післявоєн. часу належить *М. Рильському* та *К. Гуслистому*, які сприяли розгортанню етногр. досліджень. У працях укр. етнографів цього періоду значне місце відведено теорії та історії етногр. науки, найважливіші стосувалися проблем етногенезу та етнокультур. зв'язків українського народу: «Географічне розміщення народів в Українській РСР з Картою сучасного етнічного складу населення УРСР» (1966) та «Развитие межэтнических связей на Украине» (1976) *В. Наулка*, «До питання про утворення української нації» (1967) *К. Гуслистого*, «Населення Українських Карпат XV–XVIII ст.» (1976) *Ю. Гошка* (усі – Київ). Історіогр. питання Е. відображено у працях «Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків» (1974) *В.*

Горленка та «Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.» (1976; обидві – Київ) З. Болтарович. Узагальнююче дослідж. «Українцы» видано у серії «Народы мира» (Москва, 1964). Опубл. колективні монографії, присвяч. істор.-етногр. р-нам України, важливим етногр. проблемам: «Древнее жилище народов Восточной Европы» (1975), «Карпатский сборник» (1976), «Культурно-бытовые процессы на юге Украины» (1979; усі – Москва), «Бойківщина: Істор.-етногр. дослідж.» (1983), «Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність» (1986; обидві – Київ), «Этнография восточных славян» (Москва, 1987), «Гуцульщина: Істор.-етногр. дослідж.» (Л., 1987), «Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья» (Минск, 1987), «Полесье: Материал. культура» (К., 1988). Укладено, але не видано фундам. «Історико-етнографічний атлас України». Особливості госп. діяльності та матеріал. культури українців відображено у працях «Народна землеробська техніка українців» (1971) В. Горленка, І. Бойка та О. Куницького, «Полонинське господарство Українських Карпат другої пол. XIX – 30-х рр. XX ст.» (1978) М. Мандибурі, «Художня тканина західних областей УРСР» (1979) С. Сидорович, «Сучасні художні тканини Українських Карпат» О. Никорак, «Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье» (обидві – 1988) Т. Ніколаєвої, «Український народний одяг: Етногр. слов.» (1995; усі – Київ) К. Матейко. Проблемам громад. та сімей. побуту присвяч. кн. «Громадський побут українського селянства» О. Кувеньової, «Сімейний побут і звичаї українського народу: Істор.-етногр. нарис» О. Кравець (обидві – 1966), «Нариси народної весільної обрядовості на Україні» (1974) Н. Здоровеги, «Новорічні свята українців: Традиції і сучасність» (1978) О. Курочкіна, «Картографирование явлений духовной культуры: По материалам родил. обрядности украинцев» (1981) Н. Гаврилюк, «Берегиня» (1987) та «Покуть» (1992) В. Скуратівського, «Весільні звичаї та обряди на Україні: Істор.-етногр. дослідж.» (1988; усі – Київ) В. Борисенко. Серед праць про нар. харчування – монографії «Українська народна кулінарія» (1977) Л. Артюх та «Народне харчування українців Карпат в кінці XIX – на початку XX ст.» (1979; обидві – Київ) Т. Гонтар.

Характер розвитку укр. Е. обумовлений комплексом конкретно-істор. і соціокультур. обставин 1990-х рр. – поч. 21 ст. Гол. етногр. (етнол.) закладами України нині є ІМФЕ НАНУ (Київ), Інститут народознавства НАНУ (Львів), у складі якого створ. 2000 Інститут керамології (сmt Опішня Зіньків. р-ну Полтав. обл.). Значну роботу проводять Музей етнографії та худож. промислу, відділ пам'яток духов. культури Інституту укр. археології та джерелознавства НАНУ (Київ), Центр українознавства при Київ. університеті. У Київ., Львів., Одес., Чернів., Прикарп. (Івано-Франківськ) університетах уведено спеціалізацію з народознавства та створ. відповідні кафедри. Опубл. підручники й навч. посібники «Культура і побут населення України» (К., 1991; 1993) В. Наулка, «Українське народознавство» (1993), «Етнографія України» (1994; обидва – Львів), курси лекцій «Українська етнографія» (1994) та «Етнічність та етнічна історія України» (1995; обидва – Київ) А. Пономарьова, «Етнологія: Навч. посіб.» (Уж., 1998) М. Тиводара, «Вступ до

етнопедагогіки» (2004), «Етнологія» (2006) В. Кафарського і Б. Савчука, «Українська етнологія» (2007; усі – Київ) В. Борисенко. Фаховими часописами з Е. є «*Народна творчість та етнографія*» (засн. 1925), «*Народознавчі зошити*» (від 1995) та «*Український керамологічний журнал*» (від 2001). Тематичні розділи з Е. подають у ж. «Берегиня», «Родовід», «Пам'ятки України: історія та культура», «Пам'ять століть», «Слов'янський світ», г. «Народознавство», «Жива вода» та ін. Значну роботу з вивчення культури та побуту насел. здійснюють співроб. Музею нар. архітектури та побуту України (Київ), Музею нар. архітектури та побуту (Львів), Нац. істор.-етногр. заповідника «Переяслав» (м. Переяслав-Хмельницький Київ. обл.), Закарп., Косів., Чернів. музеїв нар. архітектури та побуту, а також музею у с. Крилос Галиц. р-ну Івано-Фр. обл., Музею лісосплаву на р. Чорна (Міжгір. р-н) та «Лемків. садиба» (Перечин. р-н; обидва – Закарп. обл.), Музею археології та етнології Пд. України при Одес. університеті, Нац. музею-заповідника укр. гончарства в смт Опішня. Після здобуття незалежності значно розширено історіогр. базу етногр. дослідж. за рахунок публікацій праць дослідників кін. 19 ст. – 1920–30-х рр., які були недоступними через ідеол. чинники. У наук. обіг уведено фундам. дослідж. Ф. Вовка, публікації П. Чубинського, М. Сумцова, В. Гнатюка, [П. Литвинової-Бартош](#), [Т. Рильського](#), [З. Кузелі](#), М. Маркевича, [В. Милорадовича](#), П. Іванова, І. Франка, П. Єфименка, [Х. Ящуржинського](#), [Р.-Ф. Кайндля](#), В. Шухевича, [М. Грушевського](#). Вийшли друком праці репрес. співроб. Етногр. Комісії при ВУАН Л. Шульгиної, [Ю. Павловича](#), [К. Грушевської](#), [С. Таранушенка](#), етнодемографів [А. Хоменка](#), [М. Черлунчакевича](#), антропологів [А. Носова](#), [О. Алешо](#) та ін. Перевидано публікації авторів укр. зарубіжжя, зокрема «Звичаї нашого народу: Етногр. нарис» (Мюнхен, т. 1, 1958; т. 2, 1966; К., 1991) [О. Воропая](#), монографію «Ілюстрована історія Лемківщини» (Нью-Йорк, 1964) [Ю. Тарновича](#), книги [С. Килимника](#) та [І. Огієнка](#), праці [С. Рудницького](#) і [В. Кубійовича](#) з етніч. географії, [Г. Ващенка](#), [В. Яніва](#), [І. Мірчука](#), [Ю. Липи](#) з етнопедагогіки та етнопсихології. Важливою подією у сусп. житті України став вихід істор.-етногр. дослідж. «Українці» (К.; Опішня, 1999, т. 1–2), яке завершило працю кількох поколінь вчених (у скороченому викладі рос. мовою опубл. 2000 у серії «Народы и культуры», що видає Інститут етнології та антропології РАН у Москві). Продовжено вивчення істор. етногр. р-нів України з погляду теор. обґрунтування їхніх ареалів, водночас вийшли дослідж. за окремими регіонами: «Українське Полісся» («Київське Полісся», К., 1994, вип. 1; «Овручина», 1999, вип. 2), «Холмщина і Підляшшя» (К., 1997), «Народознавство Одещини: Підруч.» (О., 1998) [В. Кушніра](#), «Етнографія Буковини» (Чц., 1998–2004, т. 1–3) [Г. Кожелянка](#), «Поділля: Істор.-етногр. дослідж.» (К., 1999, т. 1; 2002, т. 2). Значну увагу приділено проблемам етногенезу та етніч. історії, набула поширення запропонована [М. Грушевським](#) концепція походження українського народу, базована на ідеї його автохтонності (у рад. історіографії панівною була концепція, що пов'язувала формування українського народу з Давньорус. державою 9–12 ст.; див. [Давньоруської народності концепція](#)). Цій тематиці присвяч. праці «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат» (Л., 1997, т. 1; 2006, т. 2), «Хто і відколи живе в Україні» (1998) [В. Наулка](#),

«Антропологічний склад українського народу: Етногенет. аспект» (2000) С. Сегеди, «Етногенез українців» В. Балущка, «Від склавинів до української нації» Л. Залізняка (обидві – 2004), «Історичні витоки українського народу» В. та Я. Баранів (2005; усі – Київ), «Етногенеза українців: спроба теор. конструкції» (Л., 2006) С. Павлюка.

Важливим джерелом етногр. знань є матеріали польових дослідж. Історико-культурологічної експедиції, яка за дорученням Міністерства України з питань надзвич. ситуацій та у справах захисту насел. від наслідків Чорнобил. катастрофи вивчала об'єкти культури, що опинилися під загрозою знищення. Також проведено комплексні експедиції з метою вивчення українців Далекого Сходу і суміж. регіонів РФ. Етногр. і фольклорні матеріали збирають підрозділи провід. етнол. закладів у Миколаєві, Херсоні, м. Слов'янськ (Донец. обл.), Хмельницькому, Івано-Франківську та ін. Укр. науковці беруть участь у міжнар. експедиціях, зокрема спільно з вченими Інституту етнології та культур. антропології Варшав. університету, Інституту міжетніч. дослідж. АН Молдови (Кишинів). Значну роботу з впровадження у наук. обіг архів. джерел з культури та побуту українського народу виконують науковці Інституту укр. археографії та джерелознавства НАНУ (Київ). Опубл. альбоми Д. де ля Фліза (К., 1996, т. 1; 1999, т. 2), епістолярну спадщину укр. етнологів. У роки незалежності продовжено вивчення традиц. об'єктів етногр. науки. Це відображено у монографіях «Традиційне хліборобство України: агротех. аспект» (1991) С. Павлюка, «Етнографія українського гончарства» (1993; обидві – Київ) та «Українська академічна керамологія XXI ст.» (Опішня, 2007) О. Пошивайла, «Українська вишивка» Т. Кара-Васильєвої, «Традиційні чоловічі убори українців» Г. Стельмашук (обидві – 1993), «Українські деревообробні промисли» (1997) Є. Шевченка, «Історія українського костюма» (1997) та «Український костюм: надія на ренесанс» (2006) Т. Ніколаєвої, «Традиційна українська кухня в народному календарі» (2006) Л. Артюх, «Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX ст.» (2007; усі – Київ) Г. Врочинської, «Житло та довкілля: будівельні традиції українців Карпат» (Л., 2007) Т. Файник. Зростає інтерес до культури та побуту різних соц.-профес. груп міського насел., що засвідчують праці «Світ середньовіччя в обрядності українських цехових ремісників» (1993) В. Балущка та «Україна: етнокультурна мозаїка» (2006; обидві – Київ) О. Боряк. Особливості матеріал. культури або госп. діяльності аналізують в аспекті духовності людини, обрядовості, етніч. символіки, норм поведінки, вірувань, семантики: «Гончарство Лівобережної України XIX – поч. XX ст. і відображення в них настанов української свідомості» (1991) О. Пошивайла, «Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (серед. XIX – поч. XX ст.)» (1997; обидві – Київ) О. Боряк, «Обряди, ініціації українців та давніх слов'ян» (Л.; Нью-Йорк, 1997) В. Балущка, «Українська народна тканина» (К., 1999) Є. Шевченка, «Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – поч. XX ст.» (Л., 1999) Р. Чмелика. З'явилися публікації про недостатньо досліджені проблеми в етнопедагогіці та етнопсихології: «Українська народна педагогіка» (Л., 2002) Є. Сявавко, «Генеза етнопсихології в Україні кінця XVIII – поч. XX ст.: істор.-етнол. аспект» (Л., 2007) М.

Балагутрака. У кн. «Феноменологія гончарства» (К., 2000) І. Пошивайла укр. гончарство розглянуто в системі культур. знаків, в аспекті семіотики та міфопоетики. М. Маєрчик, досліджуючи традиц. обрядовість і феномен сучас. укр. міста, застосовує у своїх працях структурно-семант. і етнолінгвіст. аналізи. У монографії «Українські новорічні обряди “Коза і Маланка” (з історії народних масок)» (Опішня, 1995) О. Курочкіна розкрито можливості реконструкції міфол. та фольклор. образів найважливіших ритуал. символів зимової календар. обрядовості, а також питання генезису і функціонування карнавальньо-святк. культури українців та ін. народів. Подібні питання широко висвітлені у колектив. працях за ред. Г. Скрипник, зокрема «Українське народознавство: Стан і перспективи розвитку на зламі віків», «Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура» (обидві – Київ, 2000). Етнополіт. проблеми розкрито у дослідж. «Етнополітика в Україні: правничий і культурол. аспекти» (1997) В. Євтуха, «Етнополітика: історія і сучасність» (1999) І. Кураса, низці колектив. праць за ред. Ю. Римаренка: «Мала енциклопедія етностранознавства» (1996), «Енциклопедія етнокulturознавства» (2000; 2001; усі – Київ). У рамках етносоціол. дослідж. розглядають міграц. процеси, нац. свідомість, етнічні стереотипи, міжнац. конфліктність, проблеми депортов. народів, біженців. Укр. діаспора – тематика вид. «Українці в державах колишнього СРСР» (Ж., 1992) І. Винниченка, «Зарубіжні українці» (1993), щорічника «Українська діаспора» (від 1993), атласу «Українці. Східна діаспора» (1993), «Українці Австралії» (1996), «Українці в Європі» (2002; усі – Київ) С. Чорного, «Українське населення придунайських земель» О. Бачинської, «Українці за Дунаєм» В. Кушніра (обидві – О., 2002). Розроблено спільні дослідниць. проекти з наук. центрами країн СНД, Інститутом етнографії АН Угорщини (Будапешт), Матицею Сербською (м. Нови Сад, Сербія), Софій., Вроцлав., Краків., Люблін. університетами, УВУ в Мюнхені, Канад. інститутом наук. студій і каф. україністики Університету Альберти. ІМФЕ видав монографію про емігрантів з України в Ізраїлі «Коли гори сходяться» (К., 2007) Л. Фіалкової. Укладено кілька вип. ж. «НТЕ» спільно з франц. й угор. колегами. У дослідж. остан. років приділено значну увагу етносам, які проживають в Україні. Серед них – «Євреї України» (1992, ч. 1) Я. Хонігсмана й А. Наймана, «Німці в Україні» (1994) В. Сергійчука, «Євреї України» (1995, ч. 2) Я. Єлисавецького, «Кримські татари: Істор. нарис» (1998) Ю. Зінченка, «Німці в Україні (1920–1990 р.)» (1999) В. Євтуха та Б. Чирка, «Національні меншини України у ХХ ст.» О. Рафальського, «Італійці в культурному просторі України» М. Варварцева, «Греки на Українських теренах» (усі – 2000) М. Дмитрієнко та ін., «Етнічна історія греків Приазов'я» (2006; усі – Київ) І. Пономарьової, «Циганське населення Закарпаття» (Уж., 1993) Г. Ємця та Б. Дяченка, «Молдавська меншина в Україні» (Кр., 1998) В. Орлика, «Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография...» (Сф., 1999) М. Араджіоні, «Кримчаки» (Сф., 2000) І. Ачкіназі, «Болгарські переселенці на Півдні України» (З., 2001) В. Мільчева, «Вірменія і Україна: Зб. наук. ст. та рец. 1954–1989 рр.» (Л.; Нью-Йорк, 2001) Я. Дашкевича, «Гагаузы» (О., 2002) А. Шабашева.

Рекомендована література

1. Cz. Pietkiewicz. Polesie Rzeczyckie: Materjały etnograficzne. Cz. 1. Kultura materjalna. Kraków, 1928;
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага, 1928;
3. Z. Kuziela. Das ukrainische Volk // Handbuch der Ukraine. Leipzig, 1941;
4. Воропай О. Етнографія – наука про націю. Лондон, 1963;
5. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. К., 1964;
6. Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. К., 1976;
7. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX в. К., 1988;
8. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. К., 1989;
9. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы // Свод этногр. понятий и терминов. Москва, 1998;
10. Борисенко В. К. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. К., 2002;
11. Наулко В. И. Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития // Этногр. обозрение. 2003. № 6.

Бібліографічний опис:

Етнографія / В. І. Наулко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18059>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).